

Elyor MUSTAFAYEV,
Toshkent davlat yuridik universiteti Xorijiy tillar kafedrasida o'qituvchisi
E-mail: elyormustafayev1993@gmail.com

PhD A.Murtazayev taqrizi asosida

FRAZEOLIGIK IBORALAR TARJIMASINING BA'ZI MASALALARI

Аннотация

Bugungi globallashuv davrida tillar o'rtasida aloqalar rivojlanmoqda. Natijada tilning o'ziga xos xususiyatlarini tadqiq etish va ularni rivojlantirish ustuvor vazifaga aylandi. Jumladan, nutqni ta'sirchan va jozibador qiladigan iboralar (frazеологик birliklar) muhim kasb eta boshladi. Biroq, frazeologik iboralarni o'zbek va ingliz tillariga tarjima qilishda madaniyatlar xilma-xilligi va tillar o'rtasidagi farqlar o'ziga xos qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Frazеологик iboralarning o'rganilishi va klassifikatsiyasi masalalari bilan bir qatorda ularning tarjimasida ham tarjima nazariyasi va amaliyotining, umumiy ma'noda bugungi zamonaviy tilshunoslikning dolzarb masalalaridan hisoblanadi. Ushbu maqolada frazeologik iboralarning tarjimasidagi muammolar va ularning yechimlari keng tahlil qilinadi. Shuningdek, tarjima amaliyotidagi turli xil tarjima usullari qiyoslanadi va ular misollar bilan asoslantiriladi. Muallif nafaqat o'zbek, balki ingliz tilida iboralarning tarjima masalalarini solishtirish orqali tarjimaning nozik jihatlariga urg'u beradi.

Kalit so'zlar: globallashuv, frazeologik birliklar, madaniyat xilma-xilligi, klassifikatsiya, tarjima nazariyasi, tarjima usullari, muammo va yechimlar.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПЕРЕВОДА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ВЫРАЖЕНИЙ

Аннотация

В современную эпоху глобализации языковое взаимодействие развивается стремительно. В результате исследование и развитие специфических особенностей языка стали приоритетом. В частности, выражения (фразеологические единицы) начали приобретать значение, делая речь впечатляющей и привлекательной. Однако при переводе фразеологических единиц на узбекский и английский языки разнообразие культур и различия между языками создают уникальные проблемы. Помимо вопроса изучения и классификации фразеологических единиц, их перевод считается одним из насущных вопросов теории и практики перевода в общем смысле современной лингвистики. В данной статье подробно анализируются проблемы перевода фразеологических единиц и пути их решения. Различные методы перевода в практике перевода также сравниваются и обосновываются примерами. Автор подчеркивает тонкости перевода, сопоставляя проблемы перевода не только на узбекском, но и на английском языке.

Ключевые слова: глобализация, фразеологические единицы, культурное разнообразие, классификация, теория перевода, методы перевода, проблемы и решения.

SOME ISSUES IN TRANSLATING PHRASEOLOGICAL EXPRESSIONS

Annotation

In today's era of globalization, language interactions are developing rapidly. As a result, research and development of the specific features of the language became a priority. In particular, expressions (phraseological units) began to acquire meaning, making speech impressive and attractive. However, when translating phraseological units into Uzbek and English, the diversity of cultures and differences between languages pose unique challenges. In addition to the issues of studying and classifying phraseological units, their translation is considered one of the pressing issues in the theory and practice of translation, in the general sense, of modern linguistics. This article analyzes in detail the problems of translating phraseological units and ways to solve them. Various translation methods in translation practice are also compared and substantiated with examples. The author emphasizes the subtleties of translation, comparing the problems of translating phrases not only in Uzbek but also in English.

Key words: globalization, phraseological units, cultural diversity, classification, translation theory, translation methods, problems and solutions.

Kirish. Frazеологик iboralar tilning ajralmas qismi bo'lib, madaniy qadriyatlarini va umumiy tajribani qamrab oladi. Tilshunos va tarjimon G'. Salomov ta'riflashicha idiomalar, maqol va matallar tilning qaymog'i, shirini va shu bilan birga olam-olam ma'no beradigan, bir so'z bilan aytganda tilning "mo'jizasi" [1]. Tilning o'ziga xos tabiatini belgilaydigan birliklar: iboralar, maqol va matallardir. Ushbu birliklarni bir tildan boshqa bir tilga tarjima qilish tarjima nazariyasining asosiy muammolaridan biridir. Jumladan, ingliz va o'zbek tillariga tarjima qilishda tarjimonlar idiomalar, maqol va madaniy jihatdan bog'langan til shakllari bilan bog'liq turli xil murakkabliklarga duch kelishadi. Ushbu maqola frazeologik

iboralarni tarjima qilishda yuzaga keladigan muammolarni tahlil qilish va tillararo muloqotda aniqlik va madaniy sodiqlikni oshirish strategiyalarini taklif qilishga qaratilgan. Shuningdek, tarjimadagi zamoniy tarjima usullari haqida ham so'z yuritiladi.

Boshqa tillardagi singari, o'zbek tilshunosligida ham tadqiqotlarga keng yo'l ochilgan. Xususan, tilning nufuzini va xalqaro maydonda mavqeyini oshirishga qaratilgan jiddiy izlanishlar olib borilmoqda. Zero, davlatimiz rahbari ta'kidlaganlaridek, "dunyoda ilm-fan sohasidagi yutuqlar aynan fundamental tadqiqotlar yo'nalishida qo'lga kiritilgani tasodifiy emas." [2].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Umuman olganda tarjimaning nazariy qoidalarini XIX asrdan shakllana boshladi. To'la nazariya tusini esa faqat XX asrning yigirmanchi yillaridagina oldi. Tarjima nazariyasi va tarjimashunoslik fan sohasi sifatida shakllandi va hozirga qadar rivojlanib bormoqda [3]. Bugungi kungacha tarjima sohasida, xususan frazeologik birliklar tarjimasiga oid ko'plab ilmiy ishlar, darslik, o'quv qo'llanma va monografiyalar yozilgan. O'zbek tilshunosligida aynan tarjima amaliyoti bilan dastlab M. Roiq, S. Siddiq va S. Husayn kabi tarjimonlar shug'ullanganlar. M. Roiq va S. Siddiq ilk tarjima nazariyasi qo'llanmasini yaratishga muvaffaq bo'ldilar. Keyinchalik G'. Salomov asos solgan tarjimashunoslik maktabi vujudga keldi. Tarjima borasida, ayniqsa frazeologik birliklar tarjimasiga oid adabiyotlar G'. Salomov tomonidan yozildi. Bundan tashqari, I. G'afurov, O. Mo'minov, N. Qambarov, K. Jo'rayevlar ham tarjima nazariyasi va amaliyotiga katta hissa qo'shganlar. Bugungi kunda G. Boqieva va A. Abduazizovlarning aynan tarjima borasida ilmiy tadqiqotlari e'tirofqa loyiq. Yosh tilshunos Sh. Raximova idiomalarning ingliz tilidan o'zbek tiliga o'girishning lisoniy xususiyatlari mavzusidagi ilmiy ishida tarjimaning semantik xususiyatlari, tarjimada majoziy va abstrakt ma'no ekvivalentligi, hamda stilistik tarjima vositalariga alohida e'tibor qaratadi [4]. Frazeologik birliklar tarjimasiga doir turli ilmiy-uslubiy qo'llanmalar chop etilmoqda, ikki tilli lug'atlar tuzilmoqda va ilmiy tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Shunga qaramasdan frazeologik birliklarni bir tildan ikkinchi tilga o'girishda hali ham tarjimonlar jiddiy qiyinchiliklarga duch kelmoqda. N. Qambarovning ta'kidlashicha "tarjima tahriri asoslari ishlab chiqilmagan va bunga mutlaqo e'tibor berilmayapti, tarjima tahriri bo'yicha bironta ham qo'llanma yozilmagan". Frazeologik iboralarning yangi lug'atini tuzish esa ayni sohaga tegishli muammo hisoblanadi. Rivojlangan texnika asrida esa elektron qo'llanma va lug'atlar yaratish dolzarbligicha qolmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Tarjimada lingvistikani o'rni hisobga olgan holda, ko'plab lingvistik tadqiqotlar tarjima nazariyasiga ham kirib bormoqda, muammolar parallel ravishda hal etilmoqda. Ushbu maqolada qiyosiy tilshunoslik yutuqlari, qiyosiy-chog'ishtiruv, analiz, lingvistik tahlil kabi metodlaridan unumli foydalanildi. Har ikki til: ingliz va o'zbek tillaridagi o'xshashlik va farqlar tahlil qilinib, misollar bilan asoslantirildi. Tarjima sohasida yangiliklar haqida atroflicha so'z yuritilib, ilmiy xulosalar olindi.

Tahlil va natijalar. Tarjima bir qarashda oddiy holatdek tuyuladi. Biroq, so'zlar ko'chma ma'noda qo'llansa tarjimondan mohirlik, aniqlik talab qiladi aks holda butunlay mazmun boshqa tomonda yo'rg'alaydi. Iboralarning tarjimasi nihoyatda nozik. Iboralar tarkibidagi so'zlar ayni bir leksik ma'nosi bilan qatnashadi va bunday omonimiyaga suyanib bo'lmaydi, balki ibralar orasida yotgan voqelikka, shu voqelikdan olingan obrazga suyaniladi [5]. Bunga bir necha sabablar mavjud. Misol uchun, o'zbek va ingliz tillari mutlaqo boshqa til oilasiga mansub bo'lib, grammatik strukturasi bir-biriga mos emas. Qolaversa, madaniyatlararo tafovut tarjimadagi yana boshqa bir omil. O. Petrovaning fikriga ko'ra: "Tarjimaning muayyan usulini tanlash asosan ibora komponentlari o'rtasidagi semantik aloqalar, grammatik norma hamda tarjima tilidagi so'z birikmasini hosil qilish xususiyatlari bilan belgilanadi" [6]. Iboralarning tarjimasi har qachon ham qiyin hisoblanadi. Chunki, ularning komponentlari yig'indisidan ma'noni anglab olish qiyin. Tarjimon ma'noni alohida olingan so'zlardan emas, balki ularning yig'indisidan kelib chiqqan holda tarjimini amalga oshirishi lozim. Shunday qilib, tarjimada duch kelinadigan eng qiyin muammolardan biri buyumlar yoki voqea - voqealarning leksik ekvivalentini topishdir. Tarjimon nafaqat ikki tilni balki ikki madaniyatni

ham tushuna olishi lozim. Tillar va madaniyatlar o'rtasidagi turli farqlar tufayli leksik ekvivalent topilmasligi mumkin. Bunga sabab esa, geografiya, urf-odatlar, e'tiqodlar, dunyoqarashlar va boshqa turli omillar bo'lishi mumkin. Tarjimon fikrni to'g'ri va aniq yetkazib berish uchun yangi yo'l va usullarini topishi zarur.

Quyida tarjimaning asosiy to'rtta usulini ko'rib chiqamiz:

obrazni qanday bo'lsa shundayligicha saqlash;

obrazni qisman o'zgartirish;

obrazni butunlay boshqa obraz bilan almashtirish; va

tarjimada obrazni butunlay saqlamaslik yoki uni tushirib qoldirish.

Odatda universal yoki internatsional obrazlar tarjimada to'liq saqlanadi. Bunday frazeologik birliklar tarixiy, afsonaviy, diniy, mifologik va shu kabilarga asoslangan bo'ladi. Masalan, "in the seventh heaven" - "yettinchi osmonda". Bunday frazeologik birliklar aslyatning tarjima tilidagi ekvivalentlari deb ataladi. Ekvivalentga ega iboralar tarjimada qiyinchilik tug'dirmaydi.

Ikkinchi usulda bir xil fikr ifodalanadi, biroq ular obrazlari bilan bir-biridan farq qiladi. Ular har ikki tilda ham bir xil ko'chma ma'noga ega bo'ladi. Bunday hollarda obrazlar o'rtasida mavjud ozgina farq hisobga olinmasligi lozim. Bunda tarjima qilinayotgan frazeologik birlikdagi obraz tarjimada qisman o'zgarishga uchraydi. Shunday bo'lsa-da tarjima adekvat hisoblanadi: "a fine suit does not make a gentleman" - "kiyim odamni bezamaydi", yoki "a burnt child dreads the fire" - "og'zi kuygan, qatiqni ham puflab ichadi". Ikkinchi misolda ingliz va o'zbek frazeologik birliklari o'rtasida muqobillik yo'qdek ko'rinadi biroq frazeologik birlikda ifodalangan obraz deyarli bir xil, ya'ni olovdan va qaynoq narsadan qo'rqish ma'nosi berilgan.

Uchinchi usul har bir xalqning til boyligi, jumladan frazeologik birliklari uning tarixi, madaniyati, urf-odatlari, turmush tarzi, mentaliteti va xarakterli xususiyatlari va shu kabi omillarga bog'liq. Hamma uchun bir xil fikrlar turli xalqlar tomonidan turlicha ifodalanadi. Masalan, bizda "tuyaning dumi yerga tekkanda", "qizil qor yoqqanda", "xapshanba kuni" deganda inglizlar "when pigs fly" frazeologik birligini qo'llashadi. Ikkala frazeologik iboradagi leksik birliklar bir-biriga, ayniqsa "tuya, qizil qor hamda xapshanba" butunlay to'g'ri kelmasada, "hech qachon sodir bo'lmaydigan ish-harakat, voqea" asosiy fikr hisoblanadi.

Oxirgi usul quyidagi xususiyati bilan ajralib turadi. Ba'zan, tarjima tilida aslyat tiliga na ekvivalenti va na o'xshash frazeologik birikma topiladi. Bunday holatda, turg'un frazeologik birliklar tasviriy yo'l bilan tarjima qilinadi. Tasviriy usul erkin ko'chma ma'noga asoslanmagan frazeologik birliklarni qo'llashni talab etadi: "a skeleton in the cup" - "oila siri", "in a whole skin" - "bekamu-ko'st, soppa-sog', sog'-salomat, beziyon" va shu kabilar [7].

V. Komissarovning aytishicha "tarjima jarayoni kamida ikkitadan iborat bo'ladi: matnni tushunish va tarjima usulini tanlash. Tarjima nazariyasida matnning bir tildan ikkinchi tilga qay tarzda o'tishi tarjimonning harakatlariga bog'liq bo'ladi [8]. Boshqa tilshunosning ta'kidlashicha tarjimonlar matn maqsadi yoki vazifasiga qarab bir yoki bir nechta tarjima usullarini tanlaydilar [9]. Frazeologik birliklarni tarjima qilish jarayonida so'zlarning milliy xususiyatlarini hisobga olish lozim bo'ladi. Milliy xususiyatga ega bo'lgan so'zlar tarjimasi, ya'ni frazeologik birliklar tarjimasi juda murakkab hisoblanadi va tarjimondan katta kuch va ko'p vaqt talab etadi. Yuqoridagi usullardan foydalangan holda tarjima qilish orqali ta'sirchanlik, aniqlik va fikr tugalliligiga erishish mumkin.

To'g'ridan-to'g'ri tarjima qilish mumkin bo'lmagan hollarda tarjimonlar asosiy ma'noni samarali yetkazish uchun tarjima qilish, o'xshatish yoki yangi iboralarni ixtiro qilish kabi ijodiy strategiyalardan foydalanishlari kerak. Bu usul moslashuvchanlik va lingvistik farqlarga moslashish imkonini beradi. Shuni ta'kidlash kerakki, tarjimon o'zining ijodiy ish prinsiplari, tarjima usul va metodlariga ega bo'lsa ham, u muallifning original fikrlari va subyektiv qarashlarini inobatga olgan holda tarjima qilishi zarur [10]. Shuningdek, frazeologik birliklarni tarjima qilishda komponentlarni almashtirish, tushirib qoldirish yoki qo'shish mumkin. Ammo, tarjimada 2 tildagi frazeologik birliklarning asosiy tuzilishining grammatik shaklini saqlab qolish muhimdir. Aks holda uslubiy va pragmatik ma'nolar tarjimada aks ettirilmay qolishi mumkin.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, frazeologik iboralarni ingliz va o'zbek tillari o'rtasida tarjima qilish har ikki tilning madaniy va lingvistik jihatlarini chuqur tushunishni talab qiladi. Ushbu maqolada lingvistik va madaniy tafovutlarni tushungan holda ham madaniy, ham lingvistik tarjima usullarini tanlash muhimligi ta'kidlanadi. Frazeologik birliklarni turli tillar va madaniy kontekstlarga tarjima qilishning aniqligi va ishonchliligini oshirish uchun innovatsion yondashuvlarni kashf qilish, frazeologik iboralarning izohli lug'atini muntazam boyitib borish va ularning ikki tilli tarjima lug'atlarini yaratish tarjima nazariyasi va amaliyoti rivojiga ulkan hissa qo'shadi.

ADABIYOTLAR

1. Salomov G'. Rus tilidan o'zbekchaga maqol, matal va idiomalarni tarjima qilish masalasiga doir.
2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – B. 171.
3. G'afurov I. Tarjimada aniqlik kerakmasmi?. "O'zbekiston adabiyoti va san'ati" gazetasi. 2010. 8-son.
4. Raximova Sh. Ingliz tili idiomatik iboralarni o'zbek tiliga o'girishning lisoniy xususiyatlari. F.f.f.d. avtoreferat. – Toshkent, 2019.
5. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. – T., 1978.
6. Petrova O. Model' predpervodcheskogo analiza teksta [Model of pre-translation text analysis]. 2007, p. 18.
7. G'afurov I, Mo'minov O, Qambarov N. Tarjima nazariyasi. – Toshkent: Tafakkur bo'stoni, 2012. – B. 152–154.
8. Komissarov, V.N. Teoriya perevoda (lingvisticheskaya Aspekty): [Translation Theory (Linguistic Aspects)]. – Higher School Publishing House, 1990, p. 253.
9. Nord C. Translating as a Purposeful Activity: a Prospective Approach [Electronic resource]. – TEFLIN Journal, 2006. – Vol. 17, No 2. p. 131.
10. K. Jo'rayev. Tarjima san'ati. – Toshkent, 1982. – B. 14.